

VII

ΑΙ ΕΜΦΥΤΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ

Πρώτη είναι ὁ φόβος. Ὁ φόβος τῆς τιμωρίας ὑπῆρξε πάντοτε τὸ μέγα δπλον τοῦ διδασκάλου καὶ πάντοτε θὰ ἔχη βεβαίως ἀξίαν τινὰ μεταξὺ τῶν παιδαγωγικῶν μέσων τοῦ σχολείου. Τὸ πρᾶγμα εἶναι γνωστότατον, ὥστε ἀπαλλάττει ἡμᾶς παντὸς ἄλλου λόγου.

Τὸ αὐτὸ ρητέον περὶ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐμφύτου ἐπιθυμίας τοῦ νὰ ἀρέσκωμεν εἰς ἐκείνους, οὓς ἀγαπῶμεν. Διδάσκαλος ἰκανὸς νὰ ἐπισπᾶται τῶν μαθητῶν τὴν ἀγάπην κατορθοῖ ἐν τῷ σχολείῳ τοσαῦτα, ὅσα ἀδύνατον νὰ κατορθώσῃ ἕτερος διδάσκαλος τοὺς τρόπους τραχὺς καὶ δυσπροσήγορος.

Ἐπειτα ὀλίγα τινὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς περιεργίας. Εἶναι μὲν ἴσως οὗτος ὁρος ἀνεπαρκής, δι' οὗ σκοποῦμεν νὰ παραστήσωμεν τὴν πρὸς κρείττονα γνῶσιν ὁρμὴν κατὰ τὴν ὅλην αὐτῆς ἔκτασιν. Ἄλλὰ πάραυτα θὰ νοήσητε τί θέλω νὰ εἴπω. Τὸ καινοφανὲς ἐν τοῖς αἰσθητοῖς πράγμασιν, ἰδίᾳ δὲ τὸ λαμπρόν, τὸ ζωηρόν, τὸ ἐκπληκτικὸν προσέλκουςιν ἀναποδράστως τὴν προσοχὴν τοῦ παιδὸς καὶ κατέχουσιν αὐτήν, ἄχρι οὗ ἐκπληρωθῇ ὁ πόθος τοῦ νὰ μάθῃ πλείονα περὶ τοῦ πράγματος. Ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ καὶ πνευματικωτέρᾳ αὐτῆς μορφῇ ἡ ὁρμὴ πρὸς πληρεστέραν γνῶσιν λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα ἐπιστημονικῆς ἢ φιλοσοφικῆς περιεργίας. Καὶ ἐν τῇ αἰσθητικῇ καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ μορφῇ τὸ ὀρμέμφυτον τῆς περιεργίας εἶναι ἰσχυρότερον κατὰ τὴν παιδικὴν καὶ νεανικὴν ἡλικίαν ἢ ὕστερον. Οἱ παῖδες κατέχονται ὑπὸ περιεργίας πρὸς πᾶσαν νέαν ἐντύπωσιν. Ν' ἀκροασθῶσι μαθήματος χρόνον μακρότερον τῶν πέντε λεπτῶν τῆς ὥρας, ὡς ὑμεῖς νῦν ἀκροᾶσθε, θὰ ἦτο τῶν ἀδυνάτων. Ἀκουστικαὶ ἢ ὀπτικάι ἐντυπώσεις ἔξωθεν ἐρχόμεναι θ' ἀπέ-

τρέπον τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἀφεύκτως. Καὶ εἰς τοὺς πλείστους μεσήλικας ἢ πνευματικὴ ἔντασις ἢ παρὰ συνήθους μαθητοῦ ἀπαιτούμενη πρὸς μελέτην τῶν ἑλληνικῶν ἢ λατινικῶν, τῆς ἀλγέβρας ἢ τῆς φυσικῆς θὰ ἦτο ἀδύνατος. Ὁ ἐν καθεστῶσιν ἡλικία πολίτης προσέχει τὸν νοῦν μόνον εἰς τὰς διὰ τῆς ἐμπειρίας καὶ τριβῆς γνωστάς λεπτομερείας τῆς ἀσχολίας αὐτοῦ, νέαι δ' ἀλήθειαι, μάλιστα ἐὰν αὐταὶ ἀπαιτῶσιν λογικὴν αὐστηρῶν ἀκολουθίαν συλλογισμῶν, εἶναι εἰς αὐτὸν ἀκατάληπτοι.

Τοῦ παιδὸς τὴν αἰσθητικὴν περιεργίαν κινουῦσι μάλιστα ὠρισμένα εἶδη ἀντικειμένων, ἢτοι πράγματα ὑλικά, πράγματα κινούμενα καὶ ζῶντα, πράξεις ἀνθρώπιναι καὶ ἀφηγήσεις τοιούτων πράξεων. Διὰ πάντων τούτων ἐπισπώμεθα τὴν προσοχὴν αὐτοῦ μᾶλλον ἢ διὰ τῶν ἀφηρημένων πραγμάτων. Ἐνταῦθα πάλιν καταφαίνεται ἡ ἀρετὴ τῶν ἐποπτικῶν καὶ χειροτεχνικῶν μεθόδων. Τοῦ μαθητοῦ ἡ προσοχὴ αὐτομάτως δεσμεύεται ὑπὸ παντὸς προβλήματος περιέχοντος νέον τι ὑλικὸν ἀντικείμενον ἢ ἀπαιτοῦντος ἐνεργειάν τινα. Ὁ διδάσκαλος λοιπὸν ὀφείλει ἐν τῇ πρώτῃ ἀγωγῇ τοῦ παιδὸς νὰ ἐπιδεικνύῃ αὐτῷ ἀντικείμενα καὶ νὰ ποιῇ ἐνώπιον αὐτοῦ ἢ νὰ περιγράψῃ πράξεις. Ἡ θεωρητικὴ περιεργία ἢ εἰς τὰς αἰτιώδεις σχέσεις τῶν πραγμάτων ἀναφερομένη, δὲν ἐξεγείρεται σχεδὸν τι πρὸ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Τὰ δὲ ἀραιὰ μεταφυσικὰ ἐρωτήματα τῶν παιδῶν, οἷον τίς ἐποίησε τὸν Θεὸν καὶ διὰ τί ἔχομεν πέντε δακτύλους, δεόν νὰ μὴ λαμβάνωνται ἐνταῦθα πρὸ ὀφθαλμῶν. Ἄλλ' ὅταν ἐπεγερθῇ ἐν τῷ μαθητῇ ἡ θεωρητικὴ ὁρμή, ἄρχονται ὅλως νέαι σχέσεις παιδαγωγοῦντος καὶ παιδαγωγουμένου. Λόγοι, αἰτία, ἔννοιαι ἀφηρημέναι προσλαμβάνουσιν αἴφνης ἰδιαιτέρον τι θέλητρον· τοῦτο εἶναι γνωστὸν εἰς πάντα διδάσκαλον. Κατ' ἀμφοτέρας αὐτῆς τὰς φάσεις, τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὴν θεωρητικὴν, ἡ ἀφιλοκερδῆς περιεργία δύναται ἐπιτυχῶς νὰ ἐξεγερθῇ μετὰ πλείονος βεβαιότητος ἐν τῷ παιδί ἢ ἐν τῷ ἐφήβῳ, παρ' ὃ ἡ νοητικὴ ὁρμὴ καθεύδει καὶ δὲν ἐπεγείρεται, ἐὰν μὴ συνδεθῇ πρὸς τι ἴδιον καὶ προσωπικὸν διαφέρον. Περὶ τούτου θὰ εἴπω πλείονα κατωτέρω.

Ἡ μίμησις. Ὁ ἄνθρωπος αἰείποτε ἐνομίσθη τὸ κατ' ἐξοχὴν μιμητικὸν ζῷον, καὶ δὲν ὑπάρχει ψυχολογικὸν βιβλίον, ὅσονδήποτε παλαιόν, ἐν ᾧ δὲν γίνεται καὶ βραχὺς τις λόγος περὶ τοῦ φαινομένου τούτου. Εἶναι δ' ὁμῶς θαυμαστόν, ὅτι ἡ σημασία καὶ ἡ δύναμις τῆς μιμητικῆς ὀρμῆς μόλις πρό τινων ἐτῶν ἐνοήθη ἀποχρώντως. Ὁ μὲν Γάλλος Tarde ἔτεμε τὴν ὁδὸν διὰ τοῦ θαυμασίου καὶ πρωτοτύπου ἔργου αὐτοῦ, «Les lois de l'imitation», οἱ δὲ παρ' ἡμῖν καθηγηταὶ Royce καὶ Baldwin μετὰ πλείστης σπουδῆς καὶ ἐνεργείας ἐπορεύθησαν κατὰ τὰ ἔχνη αὐτοῦ. Ἐκαστος ἡμῶν εἶναι ὅ,τι εἶναι σχεδὸν μόνον ἕνεκα τῆς μιμητικῆς ὀρμῆς αὐτοῦ. Ἐτέρους μιμούμενοι λαμβάνομεν συνείδησιν ἡμῶν αὐτῶν ἢ συνείδησιν τοῦ τί εἶναι οἱ ἄλλοι προηγείται τῆς συνειδήσεως τοῦ τί εἴμεθα ἡμεῖς· τὸ συναίσθημα τοῦ ἐγὼ ἀναπτύσσεται ἐκ τοῦ ὅπερ ἔχομεν συναισθήματος ἐτέρων, χρησιμευόντων ὡς προτύπων. Ὁ σύμπας πλοῦτος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους — αἱ γλῶσσαι, αἱ τέχναι, οἱ θεσμοί, αἱ ἐπιστῆμαι — μεταβιβάζονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Baldwin καλουμένης κοινωνικῆς κληρονομίας· πᾶσα γενεὰ μιμεῖται ἀπλῶς τὴν προηγουμένην. Δὲν ἔχω καιρὸν νὰ διατρέψω ἀκριβέστερον περὶ τὸ περισπούδαστον τοῦτο κεφάλαιον τῆς ψυχολογίας. Ἀλλ' ἀρκεῖ νὰ ἐπεξέλθῃ τις αὐτοῦ τούτου τοῦ Tarde τὴν θεωρίαν, ὅπως πάραυτα κατανοήσῃ τὴν βαθεῖαν αὐτῆς ἀλήθειαν. Εὐρεσις — ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ τῆς λέξεως — καὶ μίμησις εἶναι τὰ δύο οὕτως εἶπεῖν σκέλη, ἐφ' ὧν βαίνουσα ἡ ἀνθρωπότης προώδευσεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἡ μίμησις μεταπίπτει ἀνεπαισθήτως εἰς ἄμιλλαν. Ἄμιλλα δὲ εἶναι ὀρμὴ μιμητικὴ τοῦ ὑπὸ τῶν ἄλλων πραττομένου, ὅπως μὴ φαινώμεθα ὑπολειπόμενοι αὐτῶν. Εἶναι δυσχερὲς νὰ διαστειλωμεν σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ δύο ταῦτα ὀρμέμφυτα· τόσον συμπαγῶς συνεπιπλέκονται τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν. Ἡ ἄμιλλα εἶναι τὸ κύριον νεῦρον τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Διὰ τί ἄρά γε κάθησθε, ἐμοὶ ἀκροαταί, ἐνταῦθα ἐνώπιον ἐμοῦ; Ἐὰν μηδέποτε παρὰ μηδε-

νός ἠκούετε, ὅτι παρέστη εἰς «θερινὰ μαθήματα» ἢ ἐφοίτησεν εἰς διδασκαλεῖον, θὰ ἐπήρχετο εἰς τὸν νοῦν τινος ὑμῶν νὰ προέλθῃ εἰς μέσον αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξαρτήτως καὶ νὰ ποιήσῃ πρᾶγμα ὑπ' οὐδεμιᾶς προδιαγραφόμενον συνηθείας; Πιθανῶς οὐχί. Οὐδ' οἱ ὑμέτεροι μαθηταὶ θὰ ἐφοίτων εἰς τὰ σχολεῖα ὑμῶν, εἰ μὴ ἅμα καὶ οἱ παῖδες τῶν γειτόνων ἐπέμποντο εἰς τὸ σχολεῖον. Δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἴμεθα μεμονωμένοι καὶ ιδιόρρυθμοι οὐδὲ νὰ διατελῶμεν ἀμέτοχοι παντὸς πράγματος, ὅπερ εἰς τοὺς γείτονας ἡμῶν φαίνεται πολυτίμητον καὶ λυσιτελές.

Ἐν τῷ σχολείῳ μίμησις καὶ ἄμιλλα ἔχουσι πλείστην δύναμιν καὶ ροπὴν. Πᾶς διδάσκαλος γινώσκει πόσον ὠφελοῦσιν ἐργασίαι τινὲς παρὰ πολλῶν ἅμα μαθητῶν ἐκτελούμεναι. Εὐδοκιμώτατος δὲ διδάσκαλος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις διὰ τῶν ἰδίων πράξεων παροξύνει μάλιστα τὸν μαθητὴν πρὸς μίμησιν. Μηδὲν μηδέποτε ὁ διδάσκαλος ἄς ἀπαιτῆ παρὰ τῶν μαθητῶν, ὅπερ αὐτὸς ἀδυνατεῖ νὰ ποιήσῃ. Τὸ «ἐλθέ ἵνα σοι δείξω τὸ πῶς» εἶναι ἀσυγκρίτως ὀξύτερον πρὸς μάθησιν κέντρον τοῦ «πήγαινε καὶ κάμε ὅπως λέγει τὸ βιβλίον». Οἱ παῖδες θαυμάζουσι τὸν διδάσκαλον τὸν δεξιόν· πᾶν ὅ,τι οὗτος ποιεῖ φαίνεται εὐχερές, καὶ οἱ μαθηταὶ φιλοτιμοῦνται νὰ μὴ φανῶσιν ἐν τούτῳ καταδεέστεροι αὐτοῦ. Διδάσκαλον δὲ νωθρὸν καὶ νεκρὸν οὐδὲν ὠφελεῖ νὰ προτρέπη τοὺς μαθητάς, ὅπως ἐντείνωσι τὴν προσοχὴν καὶ ἐπιδείξωσι διαφέρον. Αὐτὸς οὗτος ὀφείλει πρῶτος νὰ ἐμφορῆται διαφέροντος, καὶ τότε τὸ παράδειγμα αὐτοῦ θὰ εἶναι ἀνυσιμώτερον πάσης προτροπῆς.

Ἐν ταῖς νεωτέραις μεθόδοις ἐκδηλοῦται συχνάκις περιφρόνησις τις πρὸς τὴν ἄμιλλαν ὡς μέσον διδακτικόν· νομίζεται αὕτη οὐχὶ ἐπαινετὸν ἐλατῆριον ἐργασίας ἐν τῷ σχολείῳ. Πρὸ ἐνός καὶ ἐπέκεινα αἰῶνος ὁ Rousseau ἐν τῷ «Αἰμιλίῳ» κατέκρινε τὴν πρὸς ἀλλήλους ἄμιλλαν τῶν μαθητῶν ὡς πάθος ταπεινὸν καὶ ἀνάξιον λόγου ἐν ιδεώδει ἀγωγῇ. «Μηδέποτε ὁ Αἰμίλιος, ἔλεγεν, ἄς διαμιλλᾶται πρὸς ἄλλα παιδιά. Ἄς μὴ διαγωνίζηται μηδ' ἐν τῷ δρόμῳ, πρὶν δυνηθῆ νὰ συλλογίζηται. Μυριάκις προτιμότερον μηδὲν

νὰ μανθάνη ἢ νὰ μανθάνη διὰ τῆς ζηλοτυπίας καὶ τῆς ματαιότητος. Θὰ ἐσημείουν καθ' ἕκαστον ἔτος τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ θὰ παρέβαλλον πρὸς τὰς τῶν προτέρων ἐτῶν. Θὰ ἔλεγον πρὸς αὐτόν: Ἔχεις ἤδη ἀνάστημα ὑψηλότερον· ἰδοὺ ἡ τάφος, ἣν ἠδύνασο νὰ ὑπερπηδήσης, ἰδοὺ τὸ βάρος, ὅπερ ἠδύνασο νὰ ἄρῃς, ἰδοὺ πόσον μακρὰν ἠδύνασο νὰ βάλῃς τὸν λίθον ἢ νὰ δράμῃς χωρὶς νὰ ἀσθμαίνῃς. Ἴδὲ νῦν τίνα ἐπίδοσιν ἔχεις. Οὕτω θὰ παρῶξονον αὐτόν χωρὶς νὰ ποιῶ ζηλότυπον πρὸς ἄλλον τινά, καὶ οὗτος θὰ ἐπεθύμει νὰ γίνῃ κρείττων ἑαυτοῦ. Ἐν τῇ ἀμίλλῃ ταύτῃ αὐτοῦ πρὸς ἑαυτόν οὐδὲν τὸ ἄτοπον βλέπω».

Ὁ τοιοῦτος τοῦ μαθητοῦ πρὸς ἑαυτόν διαγωνισμὸς εἶναι ἀναμφιβόλως εὐγενῆς μορφῆ τῆς ὀρμῆς τῆς ἀμίλλης, ἧς δέον νὰ γίνῃται εὐρεῖα χρῆσις ἐν τῇ τοῦ παιδὸς ἀγωγῇ. Ἀλλὰ ν' ἀπαγορεύωμεν καὶ νὰ καταδικάζωμεν πᾶσαν ἀμίλλαν τῶν μαθητῶν πρὸς ἀλλήλους ὡς δυναμένην νὰ παρεκτραπῇ εἰς ὑπερβάλλουσαν πλεονεξίαν καὶ φιλαυτίαν, τοῦτο μετέχει πῶς εὐαισθησίας καὶ ἀκράτου ἐνθουσιασμοῦ. Τὸ συναίσθημα τῆς ἀμίλλης ὑπόκειται ὡς βᾶσις τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως καὶ τούτου ἕκγονος καθ' ὅλου εἶναι πᾶσα κοινωνικὴ πρόοδος. Ὑπάρχει ἀγαθὴ καὶ εὐγενῆς ἀμίλλα, καθάπερ ὑπάρχει φαύλη καὶ εὐτελής· ἡ δ' εὐγενῆς μορφὴ εἶναι ἡ συνηθεστάτη παρὰ τοῖς παισίν. Ἡ ἡδονὴ καὶ τὸ θέλητρον πάσης παιδιᾶς πηγάζει ἐκ τοῦ ὅτι ἀρχὴ καὶ ρίζα αὐτῆς εἶναι ἡ ὀρμὴ τῆς ἀμίλλης, ἀλλ' ὅμως αἱ παιδιὰ εἶναι αἱ μάλιστα συντελοῦσαι εἰς τὸ νὰ μανθάνη ὁ παῖς δικαιοσύνην καὶ μεγαλοψυχίαν. Ἄρα γε δύναται ὁ διδάσκαλος ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε ν' ἀποκρούσῃ τοιοῦτον σύμμαχον; Ὀφείλομεν σπουδάζοντες νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι βαθμολογίαι, διακρίσεις, βραβεῖα καὶ τοιαῦτα μέσα σκοποῦντα τὴν ἐπίδωξιν ἀνεγνωρισμένης ὑπεροχῆς θὰ ἐξορισθῶσι ποτε διὰ παντὸς ἐκ τοῦ σχολείου; Ὡς ψυχολόγος, ἠναγκασμένος νὰ ἐνθυμῶμαι τὴν βαθυτάτην ροπὴν καὶ σημασίαν τῆς ὀρμῆς τῆς ἀμίλλης, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω τὴν ἀμφιβολίαν μου.

Ὁ σοφὸς διδάσκαλος θὰ χρησιμοποίησῃ, ὅπως καὶ ἄλλα, καὶ

τοῦτο τὸ ὀρμέφυτον, δρέπων τοὺς ἀπ' αὐτοῦ καρποὺς καὶ ἐπεγείρων οὕτως αὐτό, ὥστε νὰ εἶναι μάλιστα μὲν λυσιτελές, ἤκιστα δ' ἐπιβλαβές· διότι ἐπὶ τέλος ὀφείλομεν μετὰ τινος Γάλλου κριτικοῦ τοῦ Rouseau νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τὸ ἐν ἡμῖν βαθύτατον ἐλαττήριον ἐνεργείας εἶναι τὸ νὰ βλέπωμεν ἄλλους ἐνεργοῦντας. Τὸ θέαμα τῆς παρ' ἄλλοις ἐντάσεως τῆς δυνάμεως παροξύνει καὶ τὴν ἡμετέραν δύναμιν καὶ διατηρεῖ αὐτὴν σύντονον. Οὐδεὶς δρομεύς, τρέχων μόνος ἐν τῷ σταδίῳ, θ' ἀνεύρη ἐν τῇ οἰκείᾳ θελήσει τὴν ἰσχὺν τοῦ ἐρεθισμοῦ, ἣν παράγει ἢ πρὸς ἄλλους δρομεῖς ἄμιλλα, ὅταν αἰσθάνηται αὐτοὺς κατὰ πόδα διώκοντας καὶ νῦν ἐτοιμοὺς νὰ ὑπερβῶσιν αὐτόν. Καλπάζων ἀκόσμως ἵππος διδάσκεται νὰ τρέχη, ἐὰν συζευχθῇ μεθ' ἵππου δρομικοῦ, ἵνα ἐποτρύνηται ὑπὸ τούτου.

Ὅπως ἡ μίμησις μεταπίπτει εἰς ἄμιλλαν, οὕτως ἡ ἄμιλλα εἰς φιλοδοξίαν· ἡ δὲ πάλιν φιλοδοξία εἶναι ἰσχυρῶς συνδεδεμένη πρὸς τὸ ἀγωνιστικὸν καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν. Ὡστε αἱ πέντε αὗται ἔμφυτοι τάσεις ἀποτελοῦσι συμπαγὲς σύμπλεγμα παραγόντων, οἵτινες ἐν τῷ προσδιορισμῷ τοῦ πλείστου μέρους τῆς πρακτικῆς ἡμῶν διαγωγῆς δυσχερῶς δύνανται ἀπ' ἀλλήλων νὰ διαχωρισθῶσιν. Ὁ ὅρος « ὀρμαὶ φιλοδοξίας » ἴσως θὰ ἐχαρακτήριζε κάλλιστα τὸ ὅλον σύμπλεγμα.

Ἵπερηφάνεια καὶ ἀγωνιστικὸν πολλάκις ἐθεωρήθησαν πάθη ταπεινά, ἅτινα δὲν πρέπει νὰ ἐξεγείρωνται ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδός. Ἄλλ' ἐν τῇ ὑψηλοτέρᾳ καὶ εὐγενεστέρᾳ αὐτῶν μορφῇ εἶναι πλείστου λόγου ἀξία ἐν τε τῷ σχολείῳ καὶ ἐν τῇ ἀγωγῇ καθ' ὅλου, καὶ πρὸς τινὰς χαρακτῆρας ἀποβαίνουσιν ὀξύτατα κέντρα πρὸς ἐντάσιν τῆς δυνάμεως. Τὸ ἀγωνιστικὸν δὲν ὀφείλομεν νὰ νοῶμεν ἀπλῶς ἐν τῇ μορφῇ φυσικῆς φιλομαχίας. Δυνάμεθα νὰ ἐκδεχώμεθα αὐτὸ καθ' ὅλου ὡς ἔμφυτόν τινα ἀποστροφὴν καὶ ἀντιπάθειαν πρὸς τὸ νὰ ἠττώμεθα ὑπὸ τινος δυσχερείας. Ὅταν ἀκούωμεν ἐργῶδη καὶ τολμηρὰ κατορθώματα, συναισθανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς παροξυνομένους ὑπὸ τοῦ ὀρμεμφύτου τούτου πρὸς ὅμοια ἔργα· εἶναι δὲ

αὕτη οὐσιώδης ιδιότης τῶν θαρραλέων καὶ μεγαλεπηβόλων. Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πολλὰ ἐρρήθησαν περὶ τῆς ἀβρότητας ἐν τῇ ἀγωγῇ· «διαφέρον» πρὸς πᾶν πρᾶγμα ὀφείλει, λέγουσι, νὰ ἐπεγεύρηται ἐν τῷ μαθητῇ καὶ αἱ δυσχέρειαι πᾶσαι νὰ γίνωνται ἐκποδῶν. Ἀντὶ τῆς πάλαι ἀνάντους καὶ τραχείας ὁδοῦ τῆς διδασκαλίας ἀντικατέστησαν τὰς ἄβρας καὶ μαλακὰς μεθόδους. Ἄλλ' ἐκ τοῦ χλιαροῦ τούτου ἀέρος ἐλλείπει τὸ ζωοποιὸν ὀξυγόνον τῆς ἐντάσεως καὶ τοῦ κόπου. Εἶναι πλάνη δεινὴ νὰ νομίζωμεν, ὅτι πᾶν βῆμα ἐπὶ τὰ πρόσω ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δύναται νὰ κινή τὸ διαφέρον. Ἡ ἀγωνιστικὴ ὁρμὴ ὀφείλει συχνότατα νὰ ἐπεγεύρηται. Ποιήσατε τὸν μαθητὴν νὰ αἰσχυθῇ, ἐὰν πτοῖται τοὺς κλασματικούς ἀριθμούς ἢ εἶναι ἀνίκανός νὰ νοήσῃ τοὺς νόμους τῆς πτώσεως τῶν σωμάτων. Ἐπεγεύρατε τὸ ἀγωνιστικὸν καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν αὐτοῦ, καὶ οὗτος θὰ ὁρμήσῃ ἐπὶ τὰς δυσχερείας ἀγανακτῶν αὐτὸς ἐφ' ἑαυτῷ· εἶναι δὲ τὸ συναίσθημα τῆς τοιαύτης ἀγανακτήσεως μία τῶν ἀρίστων ἠθικῶν ιδιοτήτων. Νίκη, ἣν οὕτως αἶρεται ὁ μαθητής, καθίσταται κρίσιμος στιγμή τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Εἶναι ἡ ὑψίστη βαθμὶς ἐν τῇ κλίμακι τῶν δεξιοτήτων αὐτοῦ καὶ θὰ χρησιμεύῃ αὐτῷ διαρκῶς ὡς ιδεῶδες πρότυπον, ὅπως μιμῆται αὐτὸς ἑαυτόν. Διδάσκαλος οὐδέποτε ἐπεγεύρων ἐν τῷ μαθητῇ τὸ ἀγωνιστικὸν ὀλιγωρεῖ καλλίστου καὶ λυσιτελεστάτου μέσου.

Μνημονευτέον εἶτα τὸ ὀρμέμφυτον τῆς κτήσεως, ὅπερ εἶναι βχθέως ἐρριζωμένον ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει. Τοῦτο πολλάκις εἶναι ἀντίπαλον πρὸς τὸ τῆς μιμήσεως. Ἐὰν ἡ κοινωνικὴ πρόοδος ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ διασώζειν παλαιὰ πράγματα καὶ ἔξεις ἢ εἰς τὴν τοῦ μιμεῖσθαι καὶ ἐπικταῖσθαι νέα, εἶναι ἐνίοτε δυσδιάγνωστον. Εἰς τὰς πρώτας λέξεις, ὡς ὁ παῖς μανθάνει νὰ ἐκφέρῃ ἀνήκει καὶ ἡ «ἐμός», οὐαὶ δὲ εἰς τοὺς γονεῖς διδύμων τοὺς ὀλιγωροῦντας νὰ προσφέρωσιν αὐτοῖς δῶρα διπλᾶ! Ἡ βαθύτης τοῦ ὀρμεμφύτου τούτου καὶ ὁ ἀρχέγονος αὐτοῦ χαρακτῆρ φαίνεται, ὅτι

ἐκ τῶν προτέρων ἐμποιοῦσιν ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως δυσπιστίαν τινὰ πρὸς πάσας τὰς ριζικάς μορφὰς τῶν κοινωνιολογικῶν φαντασιοκοπιῶν. Ἡ κατάλυσις τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι πρακτικῶς ἀνεπιτέλετος, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι ἀεὶ ἡ αὐτή. Πρὸς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου εὐεξίαν φαίνεται ἀναγκαιότατον πλὴν τῶν ἐνδυμάτων, ἅτινα φορεῖ, νὰ ἔχη καὶ τι, οὔτινος νὰ δύναται ν' ἀντιποιῆται ὡς παντάπασιν ἰδίου καὶ νὰ ὑπερασπίζῃ αὐτὸ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων. Καὶ αὐτὰ τὰ θρησκευτικὰ τάγματα, ἅτινα αὐστηροτάτας ἀξιοῦσιν εὐχὰς καὶ ὑποσχέσεις πενίας παρὰ τῶν ἐταίρων, ἐκρίναν ἐπάναγκες νὰ ὑποχαλάσωσι τὸν κανόνα ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἥτις ἔνεκα τοῦ εἰς ἐπιτέλεσιν ὄλως ἀφιλοκερδῶν πραγμάτων περιορισμοῦ καθίσταται δυστυχής. Ὁ μοναχὸς ἔχει τὰ βιβλία αὐτοῦ καὶ ἡ μοναχὴ τὸ μικρὸν αὐτῆς κηπᾶριον καὶ ὁμοιώματα καὶ εἰκόνας ἐν τῷ κελλίῳ αὐτῆς.

Τὸ ὀρμέφυτον τῆς κτήσεως ἔχει ἐν τῇ ἀγωγῇ μεγίστην σπουδαιότητα καὶ δύναται νὰ ἐπεγεύρηται κατὰ πολλοὺς τρόπους. Ἐν μὲν τῷ οἴκῳ ἡ πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὴν καθαρειότητα ἀγωγή ἄρχεται ἀπὸ τῆς τοῦ παιδὸς προτροπῆς, ὅπως εὐτρεπίζῃ τὰ ἴδια αὐτοῦ πράγματα, ἐν δὲ τῷ σχολείῳ ἀποβαίνει τὸ ὀρμέφυτον τοῦτο πλείστου λόγου ἄξιον ἐν τινὶ ἰδιαιτέρᾳ μορφῇ αὐτοῦ, ἐν τῇ μορφῇ δῆλον ὅτι τοῦ ποιεῖσθαι συλλογᾶς. Πράγματα καθ' ἑαυτὰ ἀνάξια λόγου, οἷον κογχύλιον, γραμματόσημον, χάρτης χώρας τινὸς ἢ ἰχνογράφημά τι προσλαμβάνουσι διαφέρον, ἐὰν πληρῶσι κενόν τι ἐν συλλογῇ ἢ συμπληρῶσι σειρὰν τινά. Πλείστη ἐπιστημονικὴ ἐργασία ἐν τῷ κόσμῳ, ἐφ' ὅσον αὕτη στηρίζεται μόνον ἐπὶ τῆς βιβλιογραφίας, τῆς μνήμης καὶ τῆς πολυμαθείας (καὶ τοῦτο εἶναι ἡ βᾶσις πάσης τῆς τοῦ ἀνθρώπου σοφίας) προσκτᾶται, φαίνεται, τὸ διαφέρον αὐτῆς ὡς θεραπεύουσα καὶ ἀποπληροῦσα τὴν ὀρμὴν τοῦ συσσωρεύειν καὶ συλλέγειν μᾶλλον ἢ τὴν χρεῖαν τῆς λογικῆς ἐνεργείας. Ὁ μὲν ποθεῖ πλήρη συλλογὴν εἰδήσεων περὶ τίνος πράγματος, ἐπιθυμεῖ πλείονα περὶ τούτου νὰ μάθῃ ἢ ἄλλος τις, ὁ δὲ ὀρέγεται νὰ ἀποθησαυρίζῃ πλείονα χρήματα ἢ νὰ συλλέγῃ πλείο-

νας παλαιάς εκδόσεις βιβλίων ἢ χαλκογραφήματα παρεσκευασμένα πρὸ τῆς χαράξεως τῆς τὴν ὑπόθεσιν ἐμφαινούσης ἐπιγραφῆς.

Εὐτυχῆς ὁ διδάσκαλος ὁ ἐπιστάμενος νὰ ἐπωφεληθῆται τὴν ὁρμὴν ταύτην τοῦ παιδὸς κατὰ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασίαν. Πάντες σχεδὸν οἱ παῖδες συλλέγουσι. Δεξιὸς δὲ διδάσκαλος δύναται νὰ ἐμποιήσῃ αὐτοῖς ἡδονὴν πρὸς τὸ συλλέγειν βιβλία καὶ σημειώματα καθαρὰ καὶ ἐπιμελεημένα περὶ διαφόρων πραγμάτων, πρὸς τὸ παρασκευάζειν (ὅταν οἱ μαθηταὶ εἶναι ἰκανῶς ὄριμοι) καταλόγους δελτίων καὶ συλλογὰς ἰχνογραφημάτων ἢ γεωγραφικῶν χαρτῶν ὑπ' αὐτῶν σχεδιασθέντων. Ὁ δὲ συλλογὰς ποιούμενος πρὸς τῇ ἄλλῃ ἀπὸ τούτων ὠφελεία ἐθίζεται αὐτομάτως εἰς τὴν καθαριότητα, τάξιν καὶ μέθοδον. Καὶ αὐτὴν τὴν ἀνιάραν συλλογὴν τῶν γραμματοσήμων δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ χρησιμοποιῇ, ὅπως παροξύνῃ τὸ διαφέρον πρὸς τὴν γεωγραφίαν καὶ ἱστορίαν. Τὸ ὁρμέφυτον τοῦτο δεξιῶς ἐπωφελοῦμενος ὁ Sloyd διδάσκει τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ νὰ ποιῶνται συλλογὰς ξυλίνων σκευῶν πρὸς ἰδίαν αὐτῶν χρῆσιν ἐν τῷ οἴκῳ. Τὸ συλλέγειν εἶναι βεβαίως ἡ βᾶσις τῆς σπουδῆς πάσης φυσικῆς ἐπιστήμης, καὶ πιθανῶς οὐδεὶς οὐδέποτε ἐγένετο ἐξάίρετος φυσιοδίφης μὴ ὢν ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ ἀκαταπόνητος συλλογεύς.

Ἔτερον ὁρμέφυτον, ὅπερ ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἐπωφεληθῆται, εἶναι τὸ ποιητικόν, ἢ τάσις δῆλον ὅτι τοῦ κατασκευάζειν. Μέχρι τοῦ ὀγδόου ἢ ἐνάτου ἔτους ὁ παῖς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὐδὲν ἄλλο πράττει ἢ χειρίζεται ἀντικείμενα, ἐρευνᾷ διὰ τῶν χειρῶν πράγματα διαλύων ἢ συνθέτων, ἀνασκευάζων ἢ κατασκευάζων αὐτά. Ἐκ ψυχολογικῆς ἀπόψεως ποιεῖν καὶ φθεῖρειν εἶναι δύο ὀνόματα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐργασίας τῶν χειρῶν. Ἀμφότερα σημαίνουσι τὴν παραγωγὴν μεταβολῶν καὶ ἐπιτυχίαν ἀποτελεσμάτων τινῶν ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασιν. Πάντων δὲ τούτων ἐπακολούθημα εἶναι ἡ ἐνδόμυχος ἐκείνη οἰκειότης πρὸς τὸ φυσικὸν περιέχον καὶ ἡ γνωριμότης πρὸς τὰς ἰδιοτήτας τῶν ὑλικῶν πραγμάτων, ἧτις εἶναι ὄντως ἡ κρηπίς τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Παρὰ τοῖς πλείστοις

ἐξ ἡμῶν αἱ ἔννοιαι τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν
 περιορίζονται κατ' οὐσίαν εἰς τὴν παράστασιν τοῦ τί δυνάμεθα
 νὰ ποιῶμεν δι' αὐτῶν. «Ράβδος» εἶναι τὸ δι' οὗ τύπτομεν ἢ
 ἰφ' οὗ στηριζόμεθα· «πῦρ» εἶναι τὸ δι' οὗ μαγειρεύομεν ἢ θερ-
 μαινόμεθα ἢ καίομεν πράγματα· «σχοινίον» εἶναι τὸ δι' οὗ
 συνάπτομεν τὰ πράγματα. Παρὰ τοῖς πλείστοις ἀνθρώποις οὐδε-
 μίαν ἄλλην σημασίαν ἔχουσι τὰ ἀντικείμενα ταῦτα. Ἐν τῇ γεω-
 μετρίᾳ ὁ κύλινδρος, ὁ κύκλος, ἡ σφαῖρα ὀρίζονται σχήματα
 παραγόμενα διὰ ποιητικῆς τινος ἐνεργείας, διὰ τῆς περιστροφῆς
 λ. χ. τοῦ παραλληλογράμμου περί τινα τῶν πλευρῶν αὐτοῦ.
 Ὅσῳ μᾶλλον διάφορα εἶδη πραγμάτων ὁ παῖς γινώσκει ἀπτό-
 μενος καὶ χειριζόμενος αὐτά, τόσῳ μᾶλλον ἐνδόμυχοι καὶ πυκναὶ
 γίνονται αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον, ἐν ᾧ ζῇ. Εἰς μὲν
 τὸν ἐν ἡλικίᾳ ὄντα καὶ οὐδεμίαν ἔχοντα γνῶσιν τῆς παιδικῆς
 φύσεως προσπίπτει παράδοξον, ὅταν βλέπῃ, ὅτι ὁ παῖς ἀσμενίζει
 σφόδρα ἐπὶ ὅλας ὥρας νὰ συντάττῃ καὶ ἀνασυντάττῃ τὰ μικρὰ
 αὐτοῦ τεμάχια· ἀλλ' ὁ σοφὸς παιδαγωγὸς διαπλάττει τὸν πηλὸν
 ἰφ' ὅσον εἶναι μαλακός, καὶ ἀπὸ τῶν παιδικῶν κήπων ἀφιεροῖ τὰ
 πρῶτα σχολικὰ ἔτη εἰς τὴν ἀσκήσιν περὶ τὸ κατασκευάζειν ἀντι-
 κείμενα καὶ εἰς τὴν διὰ τῶν πραγμάτων ἐποπτικὴν διδασκα-
 λίαν. Δὲν εἶναι δ' ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα τὰ ἤδη ὑπ' ἐμοῦ
 εἰρημένα περὶ τῶν ἐποπτικῶν καὶ πειραματικῶν μεθόδων. Αὗται
 ἐπασχολοῦσι τὸν μαθητὴν κατὰ τρόπον μάλιστα συνάδοντα πρὸς
 τὰ αὐθορμήτως γεννώμενα ποικίλα διαφέροντα τῆς ἡλικίας αὐτοῦ.
 Ἐπισπῶνται ὅλως τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ καταλείπουσιν ἐν τῇ
 ψυχῇ ἐντυπώσεις διαρκεῖς καὶ βαθεῖας. Πρὸς τὸν διὰ τοιούτων
 μεθόδων πεπαιδευμένον νέον παραβαλλόμενος ἕτερος, ἀντλήσας
 μόνον ἀπὸ βιβλίων τὴν παιδείαν αὐτοῦ πᾶσαν, εὐρίσκεται, ὅτι δια-
 τελεῖ καθ' ὅλον τὸν βίον ὦν ἐν ἀγνοίᾳ τῆς πραγματικότητος· εἶναι
 οὕτως εἰπεῖν ἔξω τοῦ κόσμου τούτου καὶ ἔχων συνείδησιν τῆς κατα-
 στάσεως ταύτης ὑπαισθάνεται πολλάκις μελαγχολίαν τινά, ἀφ' ἧς
 πραγματικωτέρα τις ἀγωγὴ ἠδύνατο ἴσως ν' ἀπαλλάξῃ αὐτόν.

Ἔτεραι ὀρμαὶ εἶναι ἡ θήρα τοῦ ἐπαίνου τῶν ἄλλων ἢ ἡ ματαιοδοξία, ἡ αἰδημοσύνη καὶ τὸ ἐχέμυθον ἢ κρυψίνου. Περὶ τούτων ἠδυνάμεθα νὰ εἰπωμέν τινα, ἀλλ' εἶναι γνωστότατα, ὥστε εὐκόλως δύναται ὁ διδάσκαλος οἰκείᾳ μελέτῃ ν' ἀνακαλύπτῃ καὶ παρακολουθῇ αὐτά. Ἄλλ' ὑπάρχει νόμος γενικὸς διέπων πολλὰς τῶν ἐμφύτων ἡμῶν τάσεων καὶ μέγα δυνάμενος ἐν τῇ ἀγωγῇ, περὶ οὗ ὀφείλω νὰ εἰπῶ ὀλίγα τινα πρὶν περᾶνω τὸν περὶ ἐμφύτων ἀντιδράσεων λόγον. Ὁ νόμος οὗτος ἐκλήθη νόμος «τῆς βραχύτητος τῶν ὀρμεμφύτων». Πολλὰ τῶν ἡμετέρων τάσεων ὠριμάζουσιν ἐν ὀρισμένη χρόνου περιόδῳ· ἐὰν μὲν λοιπὸν τότε προσενεχθῶσι τὰ κατάλληλα ἀντικείμενα πρὸς πλήρωσιν αὐτῶν, τὸ πνεῦμα γίνεται κύριον τῶν τάσεων τούτων καὶ προσκτᾶται ἐντεῦθεν ἕξις πρακτικῆς ἐνεργείας μονίμους καὶ διαρκεῖς· ἐὰν δ' ὁμοῦς οὐχὶ ἐγκαίρως προσενεχθῶσιν, ἡ ὀρμὴ ἐξασθενεῖ καὶ μαραίνεται, πρὶν μορφωθῇ ἢ ἕξις, ὥστε ὕστερον θὰ εἶναι δυσχερὲς νὰ μορφώσωμεν ἐν τῷ παιδί τὰς πρὸς τὴν διεύθυνσιν ἐκείνην προσηκούσας ἀντιδράσεις. Παραδείγματα τούτου εἶναι τὸ ὀρμέμφυτον τοῦ θηλάζειν ἐπὶ τῶν μαστοφόρων, τὸ ὀρμέμφυτον τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ μητρὶ ἐπὶ τινῶν πτηνῶν καὶ τετραπόδων ζώων. Τὰ ὀρμέμφυτα ταῦτα ἀφανίζονται ὀλίγον μετὰ τὴν γέννησιν.

Παρὰ τοῖς παισὶν ὀρμαὶ καὶ διαφέροντα ὠριμάζουσι καὶ διαδέχονται ἀλλήλα καθ' ὀρισμένην τάξιν. Ἐρπεῖν, βαδίζειν, ἀναρριχᾶσθαι, μιμῆσθαι τοὺς φθόγγους, κατασκευάζειν, ἰχνογραφεῖν, ἀριθμεῖν ἐμφανίζονται μετ' ἀλλήλα. Εἷς τινα παιδιά ἐφ' ὅσον ὀρμὴ τις ὑπάρχει παροῦσα, εἶναι τόσον ἰσχυρά, ὥστε ἀποκλείει πᾶσαν ἄλλην ἀσχολίαν. Βραδύτερον δὲ τὸ πρὸς τι τῶν πραγμάτων τούτων διαφέρον δύναται ὅλως ν' ἀφανισθῇ. Προδήλως ὁ κατάλληλος παιδαγωγικὸς καιρὸς τοῦ νὰ μορφώσωμεν δεξιότητά τινα καὶ ἐμφυτεύσωμεν ἕξιν ὠφέλιμον εἶναι ἐκεῖνος, καθ' ὃν ἡ ἐμφυτος ὀρμὴ ἐκδηλοῦται ἰσχυροτάτη. Λοιπὸν εὐθὺς ὡς πεισθῆτε, ὅτι ἦλθεν ὁ καιρὸς, παρέχετε εἰς τὸν παιῖδα τὰ μέσα, ὅπως ἀσκῆται περὶ τὴν γυμναστικὴν, τὸν νοερὸν λογισμόν, τὴν ποίησιν, τὴν ἰχνογραφίαν, τὴν βοτανικὴν κτλ. Ὁ καιρὸς οὗτος ἐνδέχεται νὰ μὴ εἶναι

μακρός, καὶ ἐφ' ὅσον διαρκεῖ, θέσατε ἀφόβως ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ πάσας τὰς ἄλλας τοῦ παιδὸς ἀσχολίας. Οὕτω δὲ οἰκονομεῖτε χρόνον καὶ προάγετε τὴν δεξιότητα τοῦ τροφίμου· διότι πολλῶν παιδῶν τεράτων καλλιτεχνικῆς καὶ μαθηματικῆς εὐφυίας ἡ ἀκμὴ εἶναι ὀλιγόμηνος.

Ὁρισμένοι κανόνες περὶ πάντων τούτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθῶσιν. Ἀπαιτεῖται ἐπιμελὴς παρατήρησις τῶν περιπτώσεων ἐκάστων, καὶ οἱ γονεῖς ἐνταῦθα πολὺ πλεονεκτοῦσι τῶν διδασκάλων. Τῷ ὄντι δ' εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον ἐφαρμόζοντες τὸν νόμον τοῦτον ἐν τῷ σχολείῳ ν' ἀσχολώμεθα ἰδίᾳ περὶ ἓνα ἕκαστον μαθητὴν.

Τοιοῦτος ὁ μικρὸς ψυχοφυσικὸς ὀργανισμὸς ὁ μεστὸς ὁρμῶν καὶ διαφερόντων, οὗτινος τὰ πρακτικὰ ἐλατήρια ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ μαντεύῃ καὶ νὰ ἐθίζηται εἰς τὰς ιδιότητας. Ὄφειλε νὰ ὁρμᾶται ἀπὸ τῶν ἐμφύτων τάσεων καὶ νὰ εὐρύνη τὴν ὅλην τοῦ μαθητοῦ ἐμπειρίαν, ἐνεργητικὴν καὶ παθητικὴν. Ὄφειλε ν' ἀσκῆ αὐτὸν διὰ νέων ἀντικειμένων καὶ ἐρεθισμῶν καὶ ν' ἀναγκάζῃ αὐτὸν νὰ γεύηται τῶν καρπῶν τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας, ὥστε τὴν πρακτικὴν αὐτοῦ διαγωγὴν, ὅταν λάβῃ νέους ἐρεθισμοὺς, ἤγουν ὅταν εὐρεθῆ ἐν μέσῳ νέων περιστάσεων, θὰ προσδιορίζῃ τὸ ὅλον σύστημα ἐμπειρίας- καὶ ἀναμνήσεων καὶ οὐχὶ πλέον ἢ ἀπλῆ ἄμεσος ἐντύπωσις. Εὐρυνόμενος δ' οὕτως ὁ τοῦ παιδὸς βίος πλουτίζεται αἰετὶ μᾶλλον διὰ παντοίων ἀναμνήσεων, συνειρμῶν καὶ ἀντικαταστάσεων· ὁ δὲ περὶ τὴν ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν εἰθισμένος ὀφθαλμὸς θὰ διίδη ἐν τῷ βάθει πάντων τούτων τῶν γεγονότων τὰς γενικὰς γραμμὰς τοῦ ἀπλοῦ ἡμῶν ψυχοφυσικοῦ σχήματος.

Ὄφειλετε λοιπὸν πάντοτε νὰ ἔχητε ἐν νῷ τὰς ἐμφύτους καὶ ἀρχεγόνους ἀντιδράσεις, καὶ ἂν ἔτι πειρᾶσθε νὰ καταλύσητε τὴν μετὰ τινων ἀντικειμένων σύνδεσιν αὐτῶν καὶ ν' ἀντικαταστήσητε ἀντ' αὐτῶν ἄλλας, ἃς ἐπιθυμεῖτε νὰ ποιήσητε κανόνα διαγωγῆς τοῦ ὑμετέρου μαθητοῦ. Κακὴ διάθεσις ἐκ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως

εἶναι καλὴ ἀφετηρία, ὅπως καὶ καλὴ διάθεσις, μάλιστα δὲ πολλάκις, καὶ μὴ φανῆ τοῦτο παράδοξον, κρείττων τῆς καλῆς.

Αἱ ἐπίκτητοι ἀντιδράσεις, ὅσας φαίνονται κατάλληλοι, ὀφείλουσι νὰ γίνωνται ἕξεις. Περὶ ἕξεως λοιπὸν ἔσται ἡμῖν ὁ λόγος ἐν τῷ προσεχῶν κεφαλαίῳ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
 ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

